

О. Шкарнега,

аспірант

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Свобода мирних зібрань традиційно відноситься до числа найважливіших свобод і прав людини, за допомогою яких здійснюється участь окремого індивіда у суспільному житті. Особливе значення реалізація цієї свободи набуває у суспільстві, яке знаходиться на етапі глибоких змін, коли різноманітні форми масових публічних заходів стають одною із найбільш розповсюджених форм суспільної діяльності. У цих умовах важливим стає безпосереднє правове регулювання свободи мирних зібрань. Щоб відчуті ту атмосферу, в якій відбувалося законодавче регулювання свободи мирних зібрань у Російській імперії, необхідно окреслити основні процеси, які протікали не тільки в Російській державності, а і у всьому світі загалом.

Друга половина ХІХ ст. у Західній Європі характеризується тим, що: затверджуються буржуазні порядки; розвивається капіталістична ринкова економіка; впроваджуються в життя інститути, що забезпечують включення в політичний процес дедалі більш широких верств населення; міцніє рух за розширення політичних і соціальних прав особистості щодо встановлення загального виборчого права; на суспільну арену виходить пролетаріат як самостійна організована сила; триває розвиток нового буржуазного державознавства і правознавства [1, с. 182-183].

Що ж стосується Російської імперії, то в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. досягнення та прийняття демократичних цінностей для неї було дуже

складним. Російське суспільство переходило від тоталітарного адміністративного державного механізму абсолютної монархії до правових форм регулювання суспільної активності. Саме в цей період (1905–1907) і з'являються перші законодавчі акти, які регулюють питання щодо свободи мирних зібрань. Період з 1905 р. по 1907 р. називають в історії не інакше, як Перша російська революція, а поштовхом до початку масових виступів під політичними гаслами стала «Кривава неділя» – розстріл імператорськими військами в Санкт-Петербурзі мирної демонстрації робітників на чолі зі священником Георгієм Гапоном (9 (22) січня 1905 р.) [2, с. 21]. У цей період страйковий рух отримав особливо широкий розмах, а в армії і на флоті відбулися заворушення і повстання, що вилилося в масові виступи проти монархії.

Підсумком виступів стала октройована конституція – Маніфест 17 жовтня 1905 р., який був розроблений Сергієм Вітте за дорученням Імператора Миколи II в зв'язку з безперервною «смутою» [3, с. 5]. Так, відповідно до цього Маніфесту: «На обов'язки правительства возлагаем мы выполнение непреклонной нашей воли: даровать населению незыблемые основы гражданской свободы на началах действительной неприкосновенности личности, свободы совести, слова, собрания и союзов» [4, с. 21], тобто право на створення політичних організацій, асоціацій та зборів в Російській Імперії було вперше декларовано у вищезазначеному документі.

Миколою II 4 березня 1906 р. був виданий Іменний найвищий Указ Правлячому сенату «О временных правилах об обществах и союзах», який розвивав ідеї Маніфесту 17 жовтня 1905 р. і був першим в історії Російської імперії законодавчим актом, який дозволяв діяльність різних політичних утворень, у тому числі опозиційних. У цьому Указі вперше було виокремлено та визначено такі поняття, як «суспільство» та «союз», а саме: «Обществом, по смыслу настоящего узаконения, почитается соединение нескольких лиц, которые, не имея задачи получения для себя прибыли от ведения какого-либо предприятия, избрали предметом своей совокупной деятельности определенную цель, а союзом — соединение двух или нескольких таких обществ, хотя бы через посредство их уполномоченных» [5, с. 269-287].

Указ «О временных правилах об обществах и союзах» регламентував порядок створення, функціонування та припинення діяльності громадських організацій і був складений на основі двох документів: проекту Міністерства юстиції та відділу промисловості та торгівлі та промисловості та проекту «Про профспілкові товариства» міжвідомчої комісії під головуванням В.Н. Коковцова, утвореної в 1905 р. для прискорення розробки фабрично-заводського законодавства. Дія цих Правил поширюється на всі товариства та спілки, як на організації представників найманої праці, зайнятих у торговельних і промислових підприємствах, так і на власників підприємств (вони називалися профспілками). При цьому заборонялося створення організацій, «угрожающих гражданскому спокойствию», і політичних товариств, керованих з-за кордону [5, с. 269-289].

Тимчасові правила перетворили організацію товариств та структурованість зібрань з потенційної можливості в законне право населення. Але вони не були вільні від серйозних внутрішніх протиріч, які відразу ж звернули на себе увагу громадськості. Вільно,

без заяви та згоди влади, дозволялося влаштувати тільки публічні збори, тоді як щодо зібрань публічних, доступних «неопределенному числу лиц или хотя бы и определенному числу лиц, но лично неизвестных устроителям собрания» [5, с. 269-290], діяв колишній дозвільний порядок. Адміністрації та поліції було надано право закривати будь-які збори через загрозу «гражданскому спокойствию», а за порушення встановлених указом правил встановлювався штраф або арешт.

Основні державні закони Російської Імперії в редакції 23 квітня 1906 р. були наступним етапом у становленні законодавства про мирні зібрання. У такій редакції Основні державні закони стали фактично першою конституцією Росії, вони склалися з двох розділів, 17 глав і 223 статей.

Основні державні закони 1906 р. були видані всеросійським імператором і ніколи не приймалися ні народом, ні народними представниками. Так, у ст. 36 було зазначено, що «Российские подданные имеют право устраивать собрания в целях, не противных законам, мирно и без оружия. Законом определяются условия, при которых могут происходить собрания, порядок их закрытия, а равно ограничение мест для собраний» [6, с. 78]. Виходячи з цього, можна виділити загальні умови проведення мирних зібрань: цілі зібрань не повинні суперечити закону та його учасники повинні бути без зброї. Але нічого не було сказано про добровільність такої участі, про державні гарантії на їх вільне проведення, також не вказується існування додаткових умов, які будуть регулювати порядок їх проведення.

До числа найбільш розроблених з юридичної точки зору законопроектів слід віднести кадетський законопроект «О свободе собраний» 1907 р., внесений в I Державну Думу Російської Імперії. Текст проекту спочатку складався з 17, а потім з 12 статей [7, с. 113], згідно з якими зібрання не повинні проходити на площах, вулицях

та інших проїздах та проходах, відкритих для загального користування, якщо вони заважають вільному пересуванню. Ця заборона, мабуть, була визначена для того, щоб було погоджено право частини населення, приймаючої участь в зборах, та реалізацію даної свободи з інтересами всього іншого населення, яке має право вимагати, щоб не порушувався їх звичайний уклад життя. Слід зазначити, що проект не встановлював обмеження щодо часу проведення зібрань. Ще однією необхідною умовою для свободи зібрань була заява про проведення такого зібрання, яке повинно було подаватися його організаторами за 24 години до зборів. Заходи адміністративного нагляду, передбачені проектом, полягали у наданні поліції права закривати зібрання, якщо воно приймало характер, який безпосередньо загрожував суспільній безпеці. Проект отримав критику із сторони уряду, який вбачав в ньому загрозу звичній для нього безкарності при придушенні суспільної активності.

Таким чином, соціальна напруга, що викликала Першу російську революцію, не була повністю вирішена, що визначило передумови для подальшого революційного виступу 1917 р. Законодавство ж Російської Імперії другої половини XIX – початку XX ст. щодо регулювання свободи мирних зібрань акцентувало увагу на прагненні влади взяти під контроль це право у разі, якщо під час її реалізації могли бути порушені інтереси Імперії, що свідчить про те, що законодавство Російської державності перебувало в стадії свого демократичного становлення.

Слід мати на увазі, що від того, у якій мірі законодавчі норми враховують належні населенню держави правові та політичні традиції, наскільки ступінь регламентації цього відношення відповідає можливостям державної влади щодо реалізації відповідних норм, багато у чому залежать результати суспільної активності.

Ключові слова: мирні зібрання, свобода мирних зібрань.

Стаття присвячена історичному аспекту законодавчого регулювання свободи мирних зібрань у Російській імперії у другій половині XIX – початку XX ст. Здійснено аналіз прийнятого законодавства в період Першої Російської революції (1905–1907), а саме Манифесту 17 жовтня 1905 р., Іменного найвищого Указу Правлячому сенату «О временных правилах об обществах и союзах» від 4 березня 1906 р., Основних державних законів Російської Імперії в редакції 23 квітня 1906 р. та кадетського законопроекту «О свободе собраний» 1907 р.

Статья посвящена историческому аспекту законодательного регулирования свободы мирных собраний в Российской Империи во второй половине XIX – начале XX вв. Осуществлен анализ принятого законодательства в период Первой Русской революции (1905–1907), а именно Манифеста 17 октября 1905 г., Именного высочайшего Указа Правительствующему сенату «О временных правилах об обществах и союзах» от 4 марта 1906 г., Основных государственных законов Российской Империи в редакции 23 апреля 1906 г. и кадетского законопроекта «О свободе собраний» 1907 г.

The article is devoted to the historical description of the legal regulation freedom of assembly in the Russian Empire in the late nineteenth and early twentieth centuries. The analysis of the legislation adopted during the First Russian Revolution (1905–1907), namely Manifest of 17 October 1905, Name of the Supreme Decree Governing Senate, «About temporal rules against society and unions» on 4 March 1906, the Basic State Laws of the Russian Empire in amended 23 April 1906 and Cadet bill «On freedom of assembly» 1907.

Література

1. Кормич А.І. *Історія вчень про державу і право : навч. посіб. – 3 вид., перероб. та доповн. – К. : Алерта, 2012. – 334 с.*
2. *Первая революция в России: взгляд через столетие / под ред. А.П. Корелина, С.В. Тютюкина. – М. : Памятники исторической мысли, 2005. – 602 с.*
3. Алексеев А.С. *Манифест 17 октября 1905 года и политическое движение, его вызвавшее / отд. оттиск из журн. «Юридический вестник», 1915, кн. IX (III). – М., 1915. – 26 с.*
4. *Манифест об усовершенствовании государственного порядка от 17 октября 1905 г. // Российское законодательство X–XX вв. Т. 9. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций / под ред. Виленского Б.В. – М. : Юридическая литература, 1994. – 504 с.*
5. *О временных правилах об обществах и союзах : Именной высочайший Указ Правительствующему сенату 4 марта 1906 г. // Законодательные акты переходного времени, 1904–1908 / Под ред. Н.И. Лазаревского. – Спб. : [Б.и.] 1909. – С. 269–293.*
6. *Основные государственные законы Российской Империи от 23 апреля 1906 года. – СПб. : [Б.и.] 1906. – 97 с.*
7. Шершеневич Г.Ф. *Проект закона о собраниях / Первая Государственная дума. СПб., 1907. – Вып. 2. – С. 113.*